

**Відгук офіційного опонента на дисертацію
Оксани Миколаївни Білої
«Історико-краєзнавчі публікації на сторінках Волинської
періодики ХІХ – поч. ХХ ст.», висунуту на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія,
джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни**

Робота Оксани Білої присвячена дослідженню джерельного потенціалу періодики Волинської губернії як складової частини Російської імперії на предмет історико-краєзнавчої проблематики. Тема має досить значний науковий інтерес, оскільки публікації волинських газет і журналів дореволюційного часу мало відомі широкому колу дослідників і недостатньо введені в обіг у сучасних дослідженнях. Сьогодні, коли актуальним стає наше знання про минуле окремих міст і сіл України, коли збільшується інтерес українського громадянства до культурних об'єктів, подій, визначних людей окремих місцевостей України перспективним є вивчення історії регіонів України. Публікації, розміщені на сторінках дореволюційної періодики викликають до себе не лише бібліографічний інтерес, вони зберігають результати досліджень історії Волині. Багато призабутої інформації О. Біла повертає для використання краєзнавцям.

Дисертант у першому розділі роботи зупинилася на історіографії обраної для дослідження теми. Позитивною стороною історіографічного розділу є досить вдала спроба вписати проблему вивчення історико-краєзнавчих публікацій, розміщених на сторінках волинської періодики в контекст історії періодичних видань, які виходили в Російській імперії. Авторка підняла великий масив літератури, опрацювала праці класиків історико-бібліографічного жанру М. Романюка, М. Нечиталюка, А. Животко, Ф. Максименка та багатьох ін.

Обсяг використаного джерельного матеріалу Білою О. М. в цілому достатній для зроблених висновків та для вивчення окремих складових частин дисертаційного дослідження. Авторка слушно визначила хронологічні межі, взявши за основу хронологію функціонування на Волині періодичних видань від «Волинських губернських ведомостей» до зміни суспільного ладу в Україні і приходу до влади більшовиків, тобто від 1838 р. до 1917 р. Виправданими, на наш

погляд є і географічні межі дослідження. Авторка розглядає територію Волині історичної, а не сучасної Волинської області, яка приблизно в три рази менша історичного регіону, який включав теперішні Волинську, Рівненську, частину Житомирської, Тернопільської, Хмельницької областей.

Автор провела велику роботу з дослідження масиву збережених періодичних видань Волині XIX – поч. XX ст. Найбільшим досягненням можна вважати фронтальний перегляд наявного матеріалу журнальних і газетних публікацій, що вимагало чимало часу і значної наполегливості в емпіричному виявленні та тематичному групуванні матеріалу. Автором опрацьовано біля 5000 історико-краєзнавчих публікацій на сторінках 5 бюлетенів, 8 журналів, понад 20 газет. Здійснено історіографічний аналіз не тільки найбільш показових та оригінальних, а й малоінформативних публікацій, передруків.

Позитивним моментом роботи з джерельного боку є те, що авторка не обмежилася тільки публікаціями, а й підняла архівні джерела. Опрацьовано близько десяти фондів Центрального Державного історичного архіву України у м. Києві, архівні збірки Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Державного архіву Житомирської області, Національної історичної бібліотеки України, Волинської та Житомирської обласних бібліотек України, Науково-довідкової бібліотеки центральних та обласних архівів України тощо. Третьою групою джерел стали офіційні збірники і багатотомні видання зводів законів Російської імперії, які дозволили зрозуміти цензурну політику російської влади.

В підрозділі про методологічні засади та понятійний апарат авторка орієнтувалася на праці Л. Зашкільняка, І. Колесник, Я. Калакури та інших визначних українських методологів і теоретиків науково-історичного дослідження. В цілому методологічна основа дослідження має відповідний фаховий рівень.

У другому розділі свого дослідження О. Біла пропонує періодизацію розвитку історико-краєзнавчих публікацій на шпальтах волинської періодики, поділяючи її на три періоди: 1) становлення (1830-ті – 1850), коли почав виходити перший офіційний друкований орган та було закладено традиції історико-

краєзнавчих досліджень, вміщуваних на сторінках волинської періодики; 2) утвердження (друга пол. XIX ст.), який позначився подальшим науково-організаційним розвитком історичного краєзнавства, що відбувався паралельно зі становленням наукових засад української історичної думки, появою та виходом нових видань різного жанру (передусім історико-церковного профілю, як от: «Волинские епархиальные ведомости»); 3) нових тенденцій розвитку (поч. XX ст.), коли розширилася палітра періодики, почала виходити низка газет і журналів приватного характеру, на сторінках якої краєзнавці мали можливість уміщувати свої роботи, урізноманітнилися тематика та збільшилася кількість останніх.

О. Біла запропонувала логічну структуру розгляду історико-краєзнавчих матеріалів. Вона обрала тематичний принцип, і відповідно до нього вибудувала тематичні блоки свого дослідження.

У третьому розділі дисертації «Економічні та військові проблеми на сторінках волинської періодики» дисертантка розповідає про публікації, які не носили безпосереднього краєзнавчо-історичного аспекту, а були присвячені тодішнім економічним питанням розвитку Волинського краю, який мав підтримку з боку влади. Державні чинники, розвиваючи економіку, намагалися вирішити й актуальні суспільно-політичні завдання – витіснення польського землевласницького елемента з Правобережної України, збільшення числа землевласників і підприємців російського походження. Авторка слушно відзначає, що уряд продовжував боротьбу з «іногородцями» і намагався у боротьбі проти польської народності опертися на українське селянство. Для цього урядові видання залучали до співпраці публіцистів і авторів, які стояли на великодержавних позиціях і трактували волинські проблеми у контексті існування «единой русской народности», в дусі російської політичної нації та пафосного російського патріотизму. Такий характер історико-краєзнавчих публікацій був притаманний для всіх без винятку тематичних напрямків. Інтерпретація подій далекого минулого, дослідження та опис окремих історичних

пам'яток Волинського краю на сторінках преси відбувалася під таким же кутом зору.

У третьому підрозділі другого розділу «Сторінки військової історії на шпальтах волинської періодики» дисертантка розповідає як про військову справу XIX – початку XX ст., так і про давню історію, – часи козацьких воєн з Польщею у XVII – XVIII ст. О. Біла слушно відзначає шовіністичне спрямування розглянутих публікацій як першої так і другої тематичної групи. Для них характерна наявність у їх змісті великодержавних, антиукраїнських трактувань подій минулого, оцінка останніх з позицій шовіністичного централізму, заперечення існування української нації. Авторка дисертації слушно зауважує, що публікації у волинських газетах і журналах наповнені ідеологічними підтекстами, супроводжуються патріотичним імперським пафосом. Але на сьогодні ці публікації цікаві для нас і є важливими для вивчення та розуміння політики Російської імперії щодо України та сусідніх держав.

У четвертому розділі «Публікації про освіту, культуру та релігійне життя» Оксана Біла зупиняється на розповіді про три складові культурного життя губернії. Кожному з напрямів вона присвячує окремий підрозділ. Авторка розповідає, що головною темою освітніх публікацій було дослідження історії окремих освітніх установ Волинської губернії, історії їх створення та функціонування. Це передусім розповіді про найстарші освітні заклади, такі як Кременецький ліцей, місцеві гімназії та народні училища.

На Волині та у друкованих волинських періодичних виданнях працювало чимало діячів української культури загальноукраїнського масштабу. Про таких будителів української нації писали дослідники проукраїнського спрямування, які належали до діячів місцевих громад, пов'язаних з Київською громадою. Зокрема, згадано про поширення на Волині творів П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка та І. Франка. У Житомирі в редакції газети «Волинь» працював Михайло Коцюбинський. І попри те, що доводилося писати російською мовою, він та інші представники культури, проводили неофіційну проукраїнську агітацію серед широких верств волинської людності.

Щодо релігійного життя краю, авторка підкреслює, що в краєзнавчих публікаціях, насамперед, розповідалося про історію монастирів і церков Волині, існування релігійних братств у часи Речі Посполитої, церковно-парафіяльні братства нових часів, про ідеологічну конфронтацію між православними, які із входженням Волині до складу Російської імперії перейшли з упосліджених, на панівні позиції у суспільстві, і з позицій чільної релігійної спільноти вели боротьбу з іншими віросповіданнями, зокрема з римо-католиками та уніатами.

У висновку О. Біла підкреслила велике значення використання іншими дослідниками систематизованого автором дисертації, історико-краєзнавчого матеріалу періодичних видань Волинської губернії. Вона слушно зазначає, що здобутки її дисертаційної роботи можуть бути використані при написанні комплексних історіографічних досліджень з суспільно-політичного, культурного, освітнього та релігійно-церковного життя цього регіону Правобережної України.

Авторка дисертації у процесі історико-порівняльних досліджень встановила, що низка публікацій у волинських виданнях, через відсутність необхідних відповідних джерел на місцях, були передруками з центральних періодичних видань Москви, Петербурга, Києва. Про це часто не зазначалося в самих газетах та журналах Волинської губернії. О. Біла відзначила, що історико-краєзнавчі публікації, маючи помітний ідеологічний підтекст, були важливим засобом політичного впливу російської нації на українське та польське населення губернії. Вони сполучали місцевий актив політичних росіян з центральним урядом в російських столицях. Їхнє змістовне наповнення, вибудовувалося представниками влади на місцях, під контролем цензури, що сприяло поширенню офіційної державної ідеології. Історико-краєзнавчі публікації у волинському регіоні виконували завдання закріплення російської влади на українських землях, забезпечення стабільності російської держави та обґрунтування тези про споконвічну приналежність Волині до Російської імперії. Такі публікації можна спостерігати, в першу чергу, у шовіністично-великодержавних періодичних виданнях: «Волынская жизнь», «Почаевские известия», «Жизнь Волыни», «Волынская земля» та ін. Даному політичному спрямуванню видань протистояли

ліберальні «Волинь», «Вестник Волини», «Волынские отклики», «Волинская мысль», «Волинский курьер», «Юго-Западный край» та ін.

Варто погодитися з авторкою дисертації, що входження Правобережної України, частиною яких була Волинь, в досліджуваний період до складу Російської імперії, наклало відбиток як на умови функціонування місцевої періодики, так і на підготовку та оприлюднення на їхніх сторінках історико-краєзнавчих публікацій. Дисертантка правильно зазначила у висновках, що на якість, тематику та зміст останніх впливав ряд чинників: політика влади щодо періодичної преси, рівень розвитку знань про український культурний і суспільний рух, особливості функціонування кожного часопису в якому вони друкувалися. Історико-краєзнавчі публікації готувалися та оприлюднювалися в умовах суворого цензурного контролю. Працівники редакцій відкрито залучалися владою до ідеологічної пропаганди, потенційні редактори та видавці часописів перевірялися на благонадійність, до них могли застосовуватися штрафні санкції, арешти та ін.

Це важливе зауваження в роботі, бо не секрет, що у нас сьогодні як в наукових публікаціях, так і в свідомості освіченого широкого загалу є переконання, що ідеологія – це характерна риса комуністичного часу, що до революції існувало лише ліберальне суспільство, яке не мало інших спонукань, як бажання власної совісті та незаангажованості у політиці. Треба зазначити й неприємні моменти. Неприємно, що досить часто, редактори та співробітники без владного тиску дотримувались великодержавних цінностей, мали такі ж переконання, як державні чиновники, і працювали на своїх місцях не через страх, а на совість, борючись з «мазепинцями», «сепаратистами», «зрадниками триєдиного «русского народа». Тому нам здається правильним зауваження авторки дисертації у висновках, що вона особисто не може погодитись з багатьма ідейними і змістовними посиланнями статей, надрукованих у досліджуваний період на Волині.

О. Біла робить правильне, на нашу думку. зауваження, що історико-краєзнавчі публікації Волинської губернії є свідченням різноманітного

дореволюційного життя мешканців Волині. Оскільки, серед авторів статей рідко були професійні історики, а переважали землевласники, чиновники, люди вільних професій: лікарі, правники, статистики, письменники, діячі земств. Отже, сьогодні для нас ці публікації є цінною інформацією про активних членів дореволюційного суспільства України, які своєю діяльністю сприяли культурному розвитку усієї Волині. Досить часто траплялося так, що ніби ідеологічно антиукраїнська акція мала свої несподівані позитивні наслідки. Наприклад, створення меморіального комплексу Козацькі могили у с. Пляшева під Берестечком Почаївською лаврою, яка була центром клерикального великодержавного руху на Волині. Замість того, щоб стати виховним чинником для формування централістичних проросійських поглядів у людності Волинської губернії, комплекс біля с. Пляшева перетворився на центр вшанування козацького героїзму, загиблих в результаті Берестецької битви 1651 р., сприяв поширенню української модерної ідеології.

О. Біла у своєму прикінцевому висновку правильно стверджує про існування зв'язку між минулим і сьогоденням. Знання минулого допоможе краще зрозуміти теперішні проблеми та розпочати будівництво сучасного гармонійного культурно-громадського життя. Особливо, коли ми можемо провести паралелі між подіями минулого і сьогодення. Тому виникає потреба використовувати краєзнавчі дослідження для кращого розуміння українцями регіонального багатоманіття своєї держави.

Разом з тим є окремі зауваження і побажання, які радше мають рекомендаційний характер:

1. Верхньою межею дослідження авторка дисертації обрала 1917 рік. Вважаючи, що новий лад та встановлення більшовицького режиму відбулося в цей час. Насправді адаптаційний період тривав ще певний проміжок часу і після Жовтневого перевороту, в часах існування Української Народної Республіки та Української Держави. На наш погляд, можливо, варто було відсунути верхню дату до 1920–1921 рр., коли відбулося остаточне утвердження комуністичної влади на Волині. А певні території залишалися не радянізованими до 1939 р.

Логічним виглядає розповідь про історико-краєзнавчі видання до часу остаточного їхнього закриття з перемогою радянської влади над УНР.

2. Є одне невеличке зауваження по структурі. Авторка дисертації об'єднує військову історію минулого з військовою проблематикою часів існування досліджуваних періодичних видань. В результаті історія козацтва XVII–XVIII ст. розглядається в одному контексті з військовою історією царських воєнних формувань XIX ст. На наш погляд – це не зовсім виправдано, бо, це були різні держави, існували різні часові й історичні особливості цієї теми. Військова проблематика, в результаті, винесена окремо, і розглядається без прив'язки до розвитку культури, освіти та церковно-релігійних питань. Хоч насправді це речі тісно поєднані між собою (діяльність братств у XVII–XVIII ст. була пов'язана з Козацькою державою і війнами між українцями та поляками).

3. Хотілося б побачити в роботі аналіз співвідношення охоронительної офіційної публіцистики та історико-краєзнавчих досліджень з ліберальною проукраїнською позицією. Чи відбувалася співпраця між ними, у яких формах відбувалася полеміка чи культурна боротьба за українські пріоритети. Яким було співвідношення між авторами-централістами та авторами-автономістами.

4. Бажаний був би окремий бібліографічний додаток, який би подавав структурний розподіл публікацій в періодиці за темами. Оскільки в дисертації додатку не має, такий додаток-показчик доречно було б видати окремим виданням у Житомирському державному університеті ім. І. Франка, де працює керівник наукової праці І. І. Ярмошик. Такий показчик є важливим практичним результатом виконаної дисертації О. Білої.

Насамкінець варто відзначити, що дисертація О. М. Білої є самостійною науковою працею, виконаною на досить високому фаховому рівні. Дослідження побудовано логічно і послідовно, написане науковою мовою. Всі порушені у дисертації проблеми всебічно розглянуті. Автореферат дозволяє скласти повне уявлення про основний зміст і наукову новизну дисертації.

Висловлені зауваження та побажання в цілому не знижують наукової цінності дисертаційного дослідження Оксани Миколаївни Білої «Історико-краєзнавчі публікації на сторінках Волинської періодики XIX – поч. XX ст.», яке відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, а його автор, Біла Оксана Миколаївна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Завідувач відділу джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,
доктор історичних наук

І. Б. Гирич

Згідно з рішенням журі за завданням
наг. відділу археографії та джерелознавства
ІМ. С. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
М. КИЇВ
Ідентифікаційний код 16292950
Сверська Л. М.

Отримано спецрадою
12.09.2017 р.

Шокиєвич секретар спецради
М. С. (Майтанюк З. В.)